DĖL VIENASKAITOS GALININKO PRIEVEIKSMĖJIMO DABARTINĖJE LIETUVIŲ KALBOJE

K. ULVYDAS

Apie kiek glaudesnį galininko linksnio santykį su prieveiksmiais dabartinėje lietuvių kalboje galima kalbėti, turint galvoje daugiausia tik daiktavardžio galininką. Kitų linksniuojamųjų kalbos dalių (pvz.: būdvardžių bei dalyvių, kurių pagrindinės funkcijos sakinyje yra pažyminio ir sudurtinio tarinio vardinės dalies reiškimas, skaitvardžio ir įvardžio, kuriems taip pat aplinkybių funkcija visiškai nebūdinga) vienaskaitos galininkai (bent tais atvejais, kai jie eina patys vieni, nesudarydami junginių su daiktavardžiais) nerodo tendencijos prieveiksmėti ar bent semantiškai suartėti su prieveiksmiais. Tačiau reikia pastebėti, kad ir labiausiai prie prieveiksmių priartėjusių daiktavardžio galininkų prieveiksmiškumas yra palyginti menkas.

Iš visų vienaskaitos galininko rūšių kiek glaudesniu santykiu su prieveiksmiais ir polinkiu prieveiksmėti išsiskiria laiko galininkas, bet tik tokiu reikšmės ir vartosenos atveju, kai juo pasakoma daugiau pati laiko trukmė, o ne kuris tiksliai apibrėžtas punktas toje trukmėje („laiko linijoje"). Toks laiko galininkas sakinyje eina laiko aplinkybe ir atsako į klausimus: *kuomet? kada? kuriuo metu?*

Šiam laiko galininkui lietuvių kalboje paprastai vartojama gana apibrėžta grupė daiktavardžių, k. a: *dienà, naktìs, rýtas, vãkaras, pavãsaris, vãsara, ruduõ, žiemà, vidù(r)naktis, vidù(r)dienis, vidù(r)vasaris, vidù(r)žiemis, pirmãdienis, antrãdienis, trečiãdienis* ir t.t., kurie reiškia paros, savaitės tam tikrus laiko tarpus, metų laikus.[1]

Nuo šių daiktavardžių laiko galininkų savo reikšme ir santykiu su prieveiksmiais nedaug skiriasi žodžių *kařtas, sỹkis* laiko galininkai, ypač tokiu atveju, kai jais pasakomas labai bendras ir neapibrėžtas veiksmo, būsenos ar įvykio laikas, o ne dažnis (plg. galininkų *kařtą* ir *sỹkį* reikšmes dviejose sakinių porose: 1. *Kartą užklupo jis* [Mačionis] *Mykolą nešant iš upės abu nepilnus kibirus vandens* VnIP138., *Batutis, pasirodęs sykį miestelyje ir sukiršinęs savo pasakojimais žmones, vėl prapuolė* ŽRII261.; 2. *Antaniukas, kaip jį jau ne kartą*

[1] Įdomu tai, kad šalia čia kalbamąja reikšme vartojamų visų šių daiktavardžių laiko galininkų neįmanomas neiginio kilmininkas. Tatai aiškintina visiškai silpnu šios rūšies laiko galininkų ryšiu su sakinio veiksmažodžiais.

Agnieška mokė, paėmė Palmutę už rankutės ir atsistojo skersas VnlP161., *Dar sykį apsižvalgęs, šunį paglostęs,* [Kurmelis] *įėjo į vidų* ŽRI110.

Kai kas iš lietuvių kalbos tyrinėtojų čia minėtųjų daiktavardžių laiko galininkus vadina prieveiksmiais. Pavyzdžiui, J. Otrembskis tarnines lytis *dziẽnū, nãkcī, vãsarū, žiẽmū, pavãsarī, rùdenī, kařtū,* atliepiančias literatūrinės kalbos lytims *diẽną, nãktį, vãsarą, žiẽmą, pavãsarį, rùdenį, kařtą,* laiko prieveiksmiais, kilusiais iš temporalinę funkciją einančių daiktavardžių vienaskaitos galininkų[2].

Tačiau reikia pabrėžti, kad, sprendžiant to ar kito žodžio bei pasakymo prieveiksmėjimo ar prieveiksmiškumo klausimą lietuvių kalboje, negalima remtis vien semantine ar sintaksine funkcija, nes, pavyzdžiui, laiko aplinkybėmis sakinyje gali eiti įvairios kitos kaitomųjų žodžių formos su prielinksniais ir be jų — įvairios linksninės ir prielinksninės konstrukcijos, kurių niekas nė nemano laikyti prieveiksmiais.

Tiek linksninių, tiek prielinksninių konstrukcijų prieveiksmėjimo procesas lietuvių kalbos tyrinėtojų beveik nepaliestas, todėl nenuostabu, kad prieveiksmis lietuvių kalbos gramatikose yra viena mažiausiai nušviestų kalbos dalių. Lietuvių kalbos gramatinėje literatūroje, kalbant apie prieveiksmį, paprastai ribojamasi įvardiniais prieveiksmiais ir tais kitų kaitomųjų kalbos dalių kilimo dariniais, kurie turi savo specifinius formantus, ryškiai atskiriančius juos nuo tų kaitomųjų kalbos dalių, iš kurių jie yra išriedėję. O tuo tarpu pačioje kalboje, be tų prieveiksmių, apsčiai turime tokių, kurie specifinių prieveiksminių formantų neturi ir kartu nėra kokie nutrupėliai žodžiai — jie savo išoriniu pavidalu visiškai sutampa su atitinkamomis kaitomųjų kalbos dalių formomis, tiktai juose išblukęs linksniškumas, linksnio reikšmė, o taip pat, palyginus su jų pagrindiniu žodžiu (tuo žodžiu, iš kurio jie išriedėję), pakitusi ar izoliuota leksinė reikšmė, ir jų santykiai su kitais sakinio žodžiais yra kitoki, negu kaitomųjų kalbos dalių.

Linksnio reikšmės išblukimas kartais esti toks neryškus, kad, tiriant tokio pobūdžio žodžių santykius su prieveiksmiais, tikrai susiduriama su rimtais sunkumais.

Kaip sprendžiamas kaitomųjų kalbos dalių prieveiksmėjimo proceso klausimas tarybinėje rusų lingvistinėje literatūroje?

A. B. Šapiros teigimu, rusų kalbos linksnių (su prielinksniais ir be jų) prieveiksmėjimo procesą savo darbuose yra lietę daugelis autorių, tačiau ryškiausiai šis procesas esąs nušviestas A. M. Peškovskio[3]. Tad ir mums čia dera iškelti A. M. Peškovskio mintis.

Nagrinėdamas įvairius pereinamuosius kalbos dalių atvejus A. M. Peškovskis pabrėžia, kad daugiausia jų kaip tik pasitaiko p r i e v e i k s m i ų srityje, nes visi rusų kalbos prieveiksmiai, išskyrus vadinamuosius „prototipinius" (tokius, kaip *здесь, там, тут, тогда, всегда,* ir kai kuriuos kitus), yra atsiradę palyginti neseniai iš būdvardžių ir daiktavardžių.

---

[2] Jan O t r ę b s k i, Wschodniolitewskie narzecze twereckie, część I, gramatyka, 419, Kraków, 1934.

[3] Проф. А. Б. Ш а п и р о, Об образовании наречий в современном русском языке. — „Русский язык в школе", № I, 31, 1947.

Būdvardžių ir daiktavardžių prieveiksmėjimo procesą A. M. Peškovskis įžiūri kurio nors vieno linksnio „izoliacijoje“ iš bendrosios linksniavimo sistemos. Toji „izoliacija“, sako A. M. Peškovskis[4], vykusi nepaprastai lėtai. Jis sumini[5] bent septynis veiksnius, kurie tą „izoliaciją“ sukeldavę, būtent: 1. „tai, kad likę linksniai pamažu išeidavo iš vartosenos, mirdavo“; 2. „tai, kad jie būdavo pradedami vartoti ne ta viso žodžio reikšme, kuria vartojamas atitinkamas linksnis“; 3. „tai, kad pats atitinkamas linksnis būdavo pradedamas vartoti ne savo linksnio reikšme arba ne ta viso žodžio reikšme, kuria vartojami likę linksniai“; 4. „tai, kad jis įgaudavo kokį nors garsinį skirtumą, palyginus su kitais linksniais, neskaitant jau tų skirtumų, kuriuos jis turėjo kaip atskiras linksnis“; 5. „tai, kad visi likę linksniai įgaudavo tą skirtumą“; 6. „tai, kad prielinksnis susiliedavo su linksniu į vieną sąvoką ir išraudavo jį iš sistemos“; 7. „visų arba kai kurių iš tų veiksnių susijungimas (o tatai dažniausiai ir pasitaikydavo)“.

A. B. Šapira[6] teisingai pastebi, kad visi šie A. M. Peškovskio iškeltieji veiksniai iš tikrųjų tėra daiktavardžių ir būdvardžių prieveiksmėjimo galimi padariniai, o ne priežastys, nes svarbiausia, kas lemia įvairių formų perėjimą į prieveiksmį, yra jų vartojimas kaip aplinkybinių žodžių, jų aplinkybinė funkcija žodžių junginyje. Toji aplinkybinė funkcija nustelbia žodžio objektinę reikšmę, o jau iš to išplaukia visa tai, kas izoliuoja patį linksnį, silpnina jo reikšmę, kuri ilgainiui visai išnyksta, ir buvusi linksnio forma visiškai pereina į prieveiksmį.

Šios A. B. Šapiros pastabos būdingos ir lietuvių kalbos kaitomųjų žodžių formų prieveiksmėjimo procesui. Ir čia iš daiktavardžio į prieveiksmį einama per aplinkybinę žodžio funkciją, žodžio objektinės ir formalinės reikšmės silpnėjimą, linksnio izoliaciją ir galiausiai jo reikšmės visišką išnykimą.

Jeigu kartu su A. B. Šapira pripažįstame aukščiau minėtus A. M. Peškovskio iškeltuosius veiksnius daiktavardžių ir būdvardžių prieveiksmėjimo galimais padariniais, tai įdomu pažiūrėti, ar lietuvių kalboje laiko galininkas, kuris, kaip matėme, kartais laikomas prieveiksmiu, yra kuo nors susijęs bent su vienu iš tų padarinių, ar ne. Stebėjimas čia duoda ne visiškai teigiamą atsakymą.

Pirmiausia reikia pabrėžti, kad visų (senų ir naujai sudarytų) daiktavardžių, kurie eina laiko galininku, yra vartojami taip pat visi kiti linksniai. Jeigu kai kurių linksnių vartosena ir nėra intensyvi arba kartais sunkiau įmanoma, tai dar nereiškia, kad jie potencialiai neegzistuoja.

Be to, linksniavimo sistemoje visi tų žodžių linksniai vartojami beveik ta pačia „viso žodžio“ reikšme. Pavyzdžiui, jeigu paimsime žodį *dienà* „metas nuo ryto ligi vakaro“, matysime, jog visuose vartojamuose linksniuose išlieka ta pati žodžio reikšmė:

Šnekėk greitai, dienà trumpa B. *Dienõs jau ilga* Krns. *Dienai kelio nuo čia riogso kalnas* Pč. *Piktą diẽną reik su piktžole pravaryt* Sch77.

---

[4] А. М. Пешковский, Русский синтаксис в научном освещении, изд. 4-ое, 129, М., 1934.

[5] Ten pat.

[6] Проф. А. Б. Шапиро, Об образовании наречий в современном русском языке. — „Русский язык в школе“, №1, 31—32, 1947.

Diẽną ligonis vẽl atsigavo Šlap. *Su dienà jie pervažiuos visas tris mokyklas* Grš. *Tokioj dienõj niekur negali išeiti* Rm. *Duok jam nuo manęs daug labų dienũ* KII318. *Toks drabužis tik šiltóm dienóm* Šlap. *Anas dienàs šilta buvo* Ėr. *Tomis keliomis dienomìs jie gražiausiai išėjo savo mokslo abėcėlę* rš. *Ne kokis ir darbas tokiose apsiniaukusiose dienose* Rdm[7].

Pavyzdžiai taip pat rodo, kad galininkas tebėra išlaikęs savo linksnio reikšmę. Kiekvienu atveju mes jį jaučiame čia kaip papildinio, čia kaip laiko, čia kaip pobūvio galininką.

Pagaliau fonetiškai (savo kirčio vieta ar priegaide) laiko galininkas čia niekuo nesiskiria nuo kitų to žodžio galininkų.

Jei panašiu būdu peržiūrėtume ir kitus laiko galininkui vartojamus žodžius, taip pat matytume, kad jų laiko galininko formos nėra susijusios su aukščiau minėtais daiktavardžių ir būdvardžių prieveiksmėjimo padariniais. Taigi ir pati laiko galininko izoliacija iš bendrosios linksniavimo sistemos, o taip pat jų suprieveiksmėjimas negali būti žymaus laipsnio.

Tačiau, kad ir visa tai turint galvoje, čia nieku būdu nederėtų pamiršti to, jog kai kurių daiktavardžių be pažyminių vartojamieji laiko galininkai savo reikšme vis dėlto skiriasi šiuo tuo nuo kitų to pat žodžio linksnių ir taip pat nuo laiko galininkų, vartojamų su pažyminiais.

Imkime tokius be pažyminių vartojamus laiko galininkus, kuriais pasakomi tam tikri dienos, paros laiko tarpai ar metų laikai (*diẽną, nãktį, rýtą, vãkarą, pavãsarį, vãsarą, rùdenį, žiẽmą*). Juk, turėdamas be pažyminių pavartotus šiuos laiko galininkus, niekas neabejos kiek padidėjusiu jų reikšmės bendrumu, galima sakyti, net tam tikru jos abstraktumu. Pavyzdžiui, sakiniuose: *Ateik diẽną, o ne vakare* ir *Ateik kìtą diẽną*, pirmuoju atveju *diẽną* reiškia apskritai „dienos metu", o ne kuriuo nors aprėžtu dienos laiko punktu, antruoju atveju pasakymas *kìtą diẽną* jau akcentuoja tam tikrą apibrėžtąjį terminą, o ne apskritai dienos metą. Tuo kaip tik ir paaiškinama kai kurių kalbininkų (pvz., J. Otrembskio) tendencija tokius apibendrintos reikšmės laiko galininkus laikyti prieveiksmiais, ypač dar todėl, kad čia prie to reikšmės bendrumo prisideda minėtų galininkų vartosena tiktai sakinio aplinkybėmis. O vartosena, kaip jau aukščiau pastebėta, pirmiausia ir lemia linksnių formų prieveiksmėjimą.

Vadinasi, tam tikras reikšmės bendrumas ir išimtinė aplinkybės funkcija tuos be pažyminių vartojamus laiko galininkus gana žymiu laipsniu priartina prie prieveiksmių, palikdama juos tarsi tarpinėje stadijoje tarp daiktavardžio linksnių ir prieveiksmių.

Tiriant daiktavardžio linksnių formų prieveiksmėjimo procesą, ypač tais atvejais, kai abejojama, ar kuris nors daiktavardžio linksnis yra jau galutinai perėjęs į prieveiksmį, dažnai kalbininkų iškeliamas dar vienas sprendimo kriterijus — būtent, to linksnio galėjimas ar negalėjimas turėti būdvardinių pažyminių. Jeigu kurio nors daiktavardžio ar atskiros jo linksnio formos vartosenos sritis sintaksiškai ribota, tai sumažėja su juo derinamų pažyminių kiekis[8]. „Visiškas praradimas galėjimo būti pažymimam būdvardžiu reiškia daiktavar-

[7] Žr. J. Balčikonis (red.), Lietuvių kalbos žodynas, 2, 343, 1947.

[8] В. В. Виноградов, Русский язык, 380, М. — Л., 1947.

džio formos perėjimą į prieveiksmį. Ryškus to galėjimo sumažėjimas yra pereinamosios būklės simptomas"[9].

Imkime dabar lietuvių kalbos laiko galininko formas ir pažiūrėkime, kaip, kada ir kokiu laipsniu jos gali būti pažymimos būdvardiniais ir kitais pažyminiais.

1. Laiko galininkas su derinamaisiais pažyminiais: a. būdvardiniais: *vẽlų vãkarą, paskutìnę nãktį, vẽlų rùdenį, nãktį nakčiáusią*; b. įvardiniais: *tą̃ akimirką, pãtį vidùrvasarį, šį̃ kařtą, tą̃ pãčią diẽną, tą̃ diẽną, kìtą diẽną, víeną diẽną, tą rýtą, víeną rýtą, šį̃ rùdenį, tą̃ rùdenį, tą̃ pãtį rùdenį, tą̃ nãktį, víeną nãktį, tą̃ vãkarą, tą̃ pãtį vãkarą, pãtį darbýmetį, kìtą mẽtą, šią̃ valandẽlę, šią̃ žiẽmą, kìtą pavãsarį, víeną pópietį*; c. įvardiniais ir būdvardiniais: *tókią iškilmìngą vãlandą, tókią grãžią diẽną, tą̃ laimìngą valandẽlę, tą̃ pãtį lýtotąjį rýtą*; *d.* dalyviniais: *ateĩnančią diẽną, péreitą rùdenį, ùžpereitą vãsarą, pràeitą nãktį.*

2. Laiko galininkas su derinamaisiais ir nederinamaisiais pažyminiais: *tą̃ rudeñs nãktį, tą̃ rinkìmų pavãsarį, víeną pavãsario diẽną, víeną tókį pókalėdinio mẽto šventãdienį, kárštą vãsaros pópietę.*

3. Laiko galininkas su nederinamaisiais pažyminiais: *vaidìnimo diẽną, piūtiẽs mẽnesį, rinkìmų pavãsarį.*

Jau duotieji pavyzdžiai aiškiai rodo, kad žodžiai, einantieji laiko galininku, lietuvių kalboje plačiai gali būti pažymimi tiek derinamaisiais (būdvardiniais, įvardiniais, skaitvardiniais, dalyviniais), tiek derinamaisiais kartu su nederinamaisiais, tiek vien nederinamaisiais pažyminiais. Savaime aišku, kad tais atvejais, kai turime bet kokį pažyminį, negali būti kalbos apie laiko galininko prieveiksmiškumą, nes jau pats pažyminys pabrėžia laiko galininko linksnio reikšmę, o kol aiškiai išlikusi linksnio reikšmė, tai žodis tebėra neperėjęs į prieveiksmį.

Laiko galininko linksnio reikšmę duotuosiuose pavyzdžiuose stiprina tiek derinamieji pažyminiai, kurie irgi eina tuo pačiu linksniu, tiek nederinamieji, kurie su laiko galininko forma yra susiję valdymo ryšiu. Ir pirmuoju, ir antruoju atveju čia dar turime aiškius daiktavardžius. Net tokiame junginyje, kaip *nãktį nakčiáusią*, linksnio reikšmė išlieka, nes ją čia stiprina savotiškas individualios darybos būdvardis, suderintas su tos pat šaknies daiktavardžiu.

Kai kurie laiko sąvokas reiškiantieji daiktavardžiai, k.a.: *akìmirka, valandẽlė, valandà, saváitė, mẽnuo, mẽtas* ir kt., laiko (ne pobūvio!) galininku be pažyminio iš viso negali eiti. Literatūrinėje kalboje dažniausiai tik su pažyminiais laiko galininkui vartojami ir tokie daiktavardžiai, kaip *pavakarỹs, pavakarẽ, vãkaras, darbýmetis, pópietis* ir pan. Tatai irgi rodo laiko galininko formų daiktavardiškumą ir jų linksnio reikšmės išlikimą tais atvejais, kai laiko galininkas turi pažyminių.

Jeigu ir yra kas nors bendra tarp laiko galininkų, vartojamų su pažyminiais, iš vienos pusės, ir prieveiksmių, iš kitos, tai tik jų temporalinė reikšmė, kuri šiaipjau būdingiausia laiko prieveiksmiams, o taip pat jų sintaksinė funkcija: tiek daiktavardžio laiko galininkas, tiek laiko prieveiksmis vartojami sakinyje laiko aplinkybei reikšti.

В. В. Виноградов, Русский язык, 308–381, М.–Л., 1947.

Tuo ir baigiasi su pažyminiais vartojamų laiko galininkų ir prieveiksmių bendrumas. Pati vienų ir antrų prigimtis, jų sintaksiniai ryšiai su kitais sakinio žodžiais, kartais jų formaliniai ypatumai dar tebėra skirtingo pobūdžio.

Tačiau tam tikras jau anksčiau iškeltas būrys daiktavardžių, kuriais paprastai pasakomi paros, savaitės, metų laiko tarpai (*dienà, naktìs, rýtas, žiemà, vãsara, pavãsaris, ruduõ, pirmãdienis, antrãdienis, trečiãdienis*...) laiko galininkui vartojami tiek su pažyminiais, tiek be jokių pažyminių. Čia gal tik kiek išsiskiria daiktavardžio *vãkaras* laiko galininkas, kurio be pažyminio bent literatūrinėje kalboje nelabai linkstame vartoti greičiausiai todėl, kad šalia galininko čia turime laiko vietininką *vakarė*, kaip tik daugiausia vartojamą be pažyminio ir beveik visiškai virtusį prieveiksmiu. Laiko galininkai su pažyminiais ir be pažyminių vartojami taip pat tokių daiktavardžių, kaip *kařtas, sỹkis*.

Visų šių žodžių laiko galininkai, kai neturi jokių pažyminių, kaip tik ir priartėja prie prieveiksmių daugiau, negu bet kuriuo kitu to linksnio vartosenos atveju. Be pažyminių vartojami minėtųjų daiktavardžių laiko galininkai turi kiek kitokią — bendresnę, abstraktesnę leksinę reikšmę, negu kad tais atvejais, kai jie eina su pažyminiais.

Kartais prie kai kurių iš tų laiko galininkų prepoziciškai vartojami tokie laiko prieveiksmiai, kaip *ankstì, vėlaĩ, vãkar, rytõj*, linksnio reikšmės nė kiek nesustiprina, o, priešingai, ją dar nustelbia, lyg sudarydami kartu su galininkais apstabarėjusius prieveiksminius junginius, pvz.: *ankstì rýtą, rytõj nãktį, vėlaĩ rùdenį, rytõj rýtą*, plg. taip pat tarminį pasakymą *vidurỹ nãktį*.

Kartu reikia pažymėti, kad ir tokie laiko galininkų junginiai, kaip *diẽną nãktį, diẽną naktẽlę, diẽną ir nãktį, rýtą vãkarą, žiẽmą vãsarą*, kurie paprastai vartojami be jokių pažyminių, taip pat dažniausiai turi itin apibendrintą reikšmę ir labai priartėja prie prieveiksmių, beveik visiškai virsdami prieveiksminiais junginiais.

Ir be pažyminio vartojamų laiko galininkų priartėjimas prie prieveiksmių nėra visų vienodo laipsnio. Tatai priklauso nuo atskirų žodžių arba jų grupių leksinės reikšmės. Sakysime, tokie laiko galininkai, kaip *kařtą, sỹkį, diẽną, nãktį, rýtą, vãkarą, pavãsarį, vãsarą, rùdenį, žiẽmą*, labiau priartėję prie prieveiksmių, negu *pirmãdienį, antrãdienį, trečiãdienį*... Ypač sunku nuo prieveiksmių atriboti žodžių *kařtas, sỹkis* laiko galininkus, nes jų reikšmė labai apibendrinta; be to, tų žodžių tik laiko galininkas ir teturi stipresnę temporalinę reikšmę ir kaip tik dėl tų savo reikšmės ypatybių pradeda kiek izoliuotis iš linksniavimo sistemos. Tačiau galėjimas turėti pažyminių neleidžia mums ir tuos labiausiai prie prieveiksmių priartėjusius žodžius visiškai išskirti iš daiktavardžių.

Su pažyminiais ir be pažyminių vartojamų laiko galininkų nė viename savo darbe nėra skyręs prie prieveiksmių ir J. Jablonskis, kuris šiaipjau prieveiksmio kategoriją supranta labai plačiai, tam tikrais atvejais priskirdamas jai net bendratį, o siekinį ir padalyvį laikydamas prieveiksmiais net be jokių išimčių. Prieveiksmiais tų galininkų nelaiko nė J. Endzelynas, kuris savo veikaluose galininko kilmės prieveiksmių iliustracijai latvių ir lietuvių kalbose teduoda tokius prieveiksmius, kaip *šiañdien* (la. *šùodien*), *šiąnakt* (la. *šùonakt*), *šįmet* (la. *šùogad*), *vienąsyk* (la. *viênreiz*), toliau: la. *drusku, drusciņ, šùorit,*

šùovakar, šuonedẽl, šùovasar, rît(u), paminėdamas kartu latgaliečių formas *vosor* ir *žìm*, kurios esančios arba galininko, arba įnagininko kilmės[10].

Be laiko galininko, sakinyje veiksmo ar būsenos laiko aplinkybių funkciją eina dar kai kurių žodžių ilgio, dažnio, taip pat pobūvio galininkai.

Pirmuoju iš jų atsakome į klausimus: *kaip ilgai? kiek laiko? (Visą tą ir kitą dieną buvo šilta ir gera Taručių šeimoje* CvRVIII118. *Valandėlę buvo matyti, kaip kalvoje iškilo būrelis žmonių* ib225*)*.

Dažnio galininko J. Jablonskis neišskiria ir tokio termino net nevartoja, tačiau šio galininko vartosenos pavyzdžių jis duoda, kalbėdamas apie „ilgio tolio ir braukos traukos g-ką"[11]. Dažnio galininku atsakome į klausimą: *kaip dažnai?* (plg. *Kiekvieną rytą, dar priebrėškiu, maknojo dabar per ūlyčią kerdžius Kerpelė* BltšPvas252).

Pobūvio galininku (kuris J. Jablonskio aptariamas skyrium, bet iš tikrųjų prie „ilgio tolio ir braukos traukos" galininko priartėja labiau, negu dažnio galininkas) atsakome į klausimus: *kaip ilgai? kiek laiko?* J. Jablonskio jis išskirtas, remiantis tiktai tuo, kad vartojamas „dažniausiai po slankos arba sąjūdžio veiksmažodžių, žymėti, kurį laiką kas pasitraukia, išeina ar sustoja, palieka pabūti, paviešėti, pasilsėti..."[12] (pvz., *Sargas minutytę atsitraukė nuo langelio* JbL76).

Apie ryškesnį visų tų galininkų priartėjimą prie prieveiksmių irgi galima kalbėti vien tais atvejais, kai jie neturi pažyminių. Bet ir čia to priartėjimo laipsnis priklauso nuo atskirų žodžių ar jų junginių pobūdžio.

Savo temporaline reikšme ir aplinkybine funkcija sakinyje ryškiau prie prieveiksmio priartėja tokie galininkai ar jų junginiai su kitais žodžiais, kaip *trupùtį, trupučiùką, galẽlį, galiùką, mãžumą, mažumẽlę, akìmirką, valandẽlę, dieniùkę, dienẽlę, kařtą, sỹkį (nè kařtą, nè sỹkį), kàs diẽną, kàs rýtą, kàs mẽtą, kàs vãkarą, kàs žiẽmą, kàs vãsarą, vìsą diẽną, kìtą sỹkį* ir t. t.

Šių žodžių ir jų junginių priartėjimas prie prieveiksmių ir prieveiksminių junginių yra ne mažesnio laipsnio, negu anksčiau aptartųjų laiko galininkų. Tai rodo toji aplinkybė, kad kai kurie iš jų, pvz.: *trupùtį, trupučiùką, mažumẽlę* kalboje visai nelinkę turėti pažyminių, o junginiai *kàs diẽną, kàs rýtą*... linkę į visišką suprieveiksmėjimą (*kasdiẽną, kasdiẽn, kasdiẽ...*). Tačiau visiškai suprieveiksmėjusiais negalima laikyti nei minėtųjų galininkų, nei jų junginių su kitais nenutrupėjusios galūnės žodžiais (*diẽną, kìtą sỹkį*), nes jie nėra visiškai izoliavęsi iš linksniavimo sistemos, šalia jų tebėra vartojami ir kiti linksniai; be to, tie galininkai ar jų junginiai nėra absoliučiai praradę galėjimo turėti pažyminių (net junginys *kas* + galininkas gali turėti pažyminių, pvz.: *kàs míelą dienẽlę, kàs víeną dienẽlę*).

Kartu su laiko kiekį pasakančiais galininkais reikia iškelti ir tokius galininkus, kuriais reiškiame daikto, ypatybės ar veiksmo kiekį. Šiais galininkais dažnai eina tos pačios lytys, kuriomis nusakomas ir laiko kiekis, pvz.: *kruopẽlę, kruopelýtę, kruopeliũtę, gãlą, galẽlį, galùtį, galiùką, trupùtį, tru-*

---

[10] Žr. J. Endzelīns, Latviešu valodas gramatika, 600, Rīgā, 1951, taip pat jo Baltu valodu skaņas un formas, 228, Rīgā, 1948.

[11] Žr. Rygiškių Jonas, Linksniai ir prielinksniai, 74, Kaunas, 1928.

[12] Žr. ten pat, 75—76.

putẽlį, trupučiùką, truputýtį, šmõtą (<lenkų *szmat*) ir t. t., plg. taip pat literatūrinėje kalboje nevartojamas ir jai nereikalingas lytis *bìškį, bìskį, biskẽlį, biskùtį, biskučiùką* (<vokiečių *bischen*).

Šie galininkai, eidami sakinyje kiekinės būdo aplinkybės funkciją, taip pat žymiai priartėja prie prieveiksmių, tačiau visai nesuprieveiksmėja, kaip ir laiko aplinkybėmis einantieji galininkai, kurie neturi pažyminių.

Tokiu būdu matome, kad sakinio aplinkybėms reikšti vartojamieji daiktavardžio galininkai, nors ir gerokai priartėja prie prieveiksmių, ypač tais atvejais, kai neturi pažyminių, tačiau dabartinėje lietuvių kalboje nepajėgia sudaryti bent kiek ryškiau susiformavusio paprastųjų (nesudurtinių) galininkinių prieveiksmių tipo. Apie tokius galininkus daugių daugiausia galima būtų pasakyti tai, kad jie neabejotinai atsidūrę tarpinėje stadijoje tarp daiktavardžio ir prieveiksmio.

Iš viso reikia pabrėžti, kad daiktavardžio galininkas (tiek vienaskaitos, tiek daugiskaitos) yra vienas tų linksnių, kurie net aplinkybėmis eidami, pilna savo forma (su išlaikyta galūne) nelinkę prieveiksmėti, išskyrus trumpėjimo ir ypač sandūros su kitomis kalbos dalimis ar kitais žodžiais atvejus (*kařt*[13]< *kártą, vãkar*<*vãkarą*[14], *šiañdien, šiandiẽną*<*šiañ diẽnan, šiąnakt*<*šiąą nãktį, vienąkart*<*vìeną kařtą, šįmet*<*šį mẽtą, anąsyk*<*anąą sỹkį, vìsądien*<*vìsą diẽną*...). Beje, A. Leskynas[15], J. Endzelynas[16] ir kiti kalbininkai net *vãkar* kildina iš vienaskaitos vietininko. Tačiau K. Būga tuo klausimu yra pastebėjęs: „Kad prieveiksmis *vãkar*... būtų kilęs iš vietininko *vakarè*, vargu kas Leskynui Lietuvoje patikės. Visiems aišku, kad *vãkar* yra nutrupėjęs galininkas *vãkarą*. Iš *vakarè* turėtumėm *vakař*"[17].

Reikia pažymėti, kad nutrupėjusios galūnės suprieveiksmėjusių daiktavardžio galininkų, nesusiliejusių su kitomis kalbos dalimis ar kitais žodžiais, lietuvių kalboje nepaprastai maža tėra: jų vos vienas kitas (plg.: *kařt, vãkar*, jeigu šis pastarasis prieveiksmis iš tikrųjų kilęs iš galininko).

Nepalyginti dažnesni kalboje yra galininkiniai sudurtiniai prieveiksmiai su pirmuoju įvardiniu, būdvardiniu, skaitvardiniu, retkarčiais daiktavardiniu ar prieveiksminiu dėmeniu ir antruoju — daiktavardiniu (dažniausiai nutrupėjusios ir retkarčiais išlaikytos galūnės daiktavardžio galininku). Taigi toliau stabtelėkime kiek ties šių prieveiksmių darybos tendencijomis, paskirstydami juos bent keliais būriais.

1. Įvardinis+daiktavardinis dėmuo

Tokie dariniai, kur pirmuoju dėmeniu eina įvardis, o antruoju nutrupėjusios, deformuotos ar (retkarčiais) išlaikytos galūnės daiktavardžio galininkas, užima žymiausią vietą sudurtinių galininkinių prieveiksmių tarpe.

---

[13] Plg.: *Ar kart įgaus protelį?* d.

[14] Negalima čia nepaminėti, kad *vãkar* su tokiu pat tikrumu galima būtų kildinti ir iš kilmininko *vãkaro*.

[15] A. Leskien. Litauissches Lesebuch mit Grammatik und Wörterbuch, 177, Heidelberg, 1919.

[16] J. Endzelīns. Baltu valodu skaņas un formas, 228, Rīgā, 1948.

[17] K. Būga. Kalba ir senovė, 1, 160, Kaunas, 1922.

a. Įvardis *kàs* ir daiktavardžio galininkas[18]: *kasdiẽną, kasdiẽn, kasdiẽ, kasnãkt, kasvãkar, kasžiẽm.*

b. Įvardžio *tàs, tà* galininkas ir nutrupėjusios ar deformuotos galūnės daiktavardžio galininkas: *tandiẽn, tañdėj, tañdei, tandeĩ, tą̃dien, tądiẽn, tą̃die, tą̃kart, tą̃nakt, tą̃nedėl* hibr. „tą savaitę; tą sekmadienį", *tą̃žiem.*

c. Įvardžio *anàs, anà* sveikas ar nutrupėjęs bei deformuotas galininkas ir daiktavardinis dėmuo: *anañčės* hibr. „anąkart", *anañdien, anañde, anañdie, aną̃dien, aną̃die, añdien, añdie, anañdėj, anañdiej, anañdienai, anañdai, anandái, anañdies, anañdienais, aną̃kart, aną̃met, anąmẽt, anąrýt, aną̃syk, aną̃vakar.*

d. Įvardžio *šìs, šì* galininkas ir daiktavardinis dėmuo: *šį̃kart, šį̃met, šį̃ryt, šį̃syk, šįvãkar*[19], *šiandiẽną, šiañdien, šiañde, šiñdei, šiañdei (= šiandiej?), šiañdėj, šiañdie, šiañdiej, šią̃nakt, šiąnãkt, šią̃nedėl* hibr. „šią savaitę; šį sekmadienį", *šią̃vasar, šią̃žiem.*

Kartais čia pasitaiko tarmėse ir nepaprastesnių žodžių sandūros atvejų, plg. žemaičių *šianpatdiẽną.*

e. Įvardžio *šiokià* galininkas ir daiktavardžio *dienà* nutrupėjęs ar deformuotas galininkas: *šiokiañdėj (šiokiañdiej?), šiokią̃dien.*

f. Įvardžio *kurì* ir daiktavardžio *dienà* nutrupėjęs galininkas: *kurią̃dien.*

g. Įvardžio *kìtas, kità* galininkas ir daiktavardinis dėmuo: *kìtandien, kìtandie, kìtądien, kitądie, kitañdei, kìtandie* (plg. dar nesusiliejusį žodžių junginį *kìtą diẽn*, kur tebėra išlikę abiejų žodžių kirčiai), *kìtąkart,* „kitą kartą; kadaise, senovėje", *kìtąmet, kitąmẽt, kìtąnedėl* hibr. „kitą savaitę; kitą sekmadienį", *kìtąsyk,* „ne dabar, kitą, ateinantį sykį; kadaise; kitados; kartais; anksčiau".

Kartais čia nutrupa pirmojo dėmens galūnė: *kitsykį.*

h. Įvardžių *kiekvienas, keliñtas, visà* galininkas ir nutrupėjęs daiktavardinis dėmuo: *kiekvienąkart, kelintąsyk, visą̃čės* hibr. *visądiẽn.*

2. Būdvardinis+daiktavardinis dėmuo

Pirmoje vietoje čia eina būdvardžio galininkas (dažniausiai išlaikytos galūnės), o antroje — nutrupėjęs daiktavardis: *amžinądien* „nieku būdu, nieku gyvu, niekados; anaiptol", *amžindiẽ* „t. p." *amžindiẽn* „t. p."[20], *prãstandei* „prastą dieną, darbo dieną", *šveñtądien.*

3. Skaitvardinis+daiktavardinis dėmuo

a. Kiekinis skaitvardis ir nutrupėjęs daiktavardis: *vienądien, vienąkart, vienąsyk, šešìskart, šešìssyk, šimtąkart.*

---

[18] Pastebėtina, kad nutrupėjusių šių prieveiksmių antrasis dėmuo atskirais atvejais galėtų būti ir vardininko kilmės.

[19] Prie šių darinių priskirtina ir Dusetų tarmėje sutinkamoji lytis *šiąpavasar.* Čia, išblukus giminės reikšmei, vietoj vyr. giminės įvardžio pavartotas moteriškosios giminės galininkas veikiausiai pagal tuos prieveiksmius, kurių pirmasis dėmuo yra moteriškosios giminės.

[20] Kartais, o ypač tada, kai pirmojo dėmens galūnė čia nutrupėjusi, neįmanoma nustatyti, ar turime galininkinį, ar vardininkinį, ar pagaliau įnagininkinį prieveiksmį, plg. frazeologinį junginį *amžina diena* „jokiu būdu, kaip gyvas, labai, nepaprastai" sakinyje *Amžina diena nenorėjo* Slv.

b. Kelintinis skaitvardis ir nutrupėjęs daiktavardis: *pìrmąkart, pìrmąsyk, añtrąkart, añtrądie, añtrądien, añtrandien, antrandiẽn, antrąryt, añtrąsyk, trẽčiąroz* hibr., *aštuntądien* [21].

4. Daiktavardis ar prieveiksmis + daiktavardis

Retesniais atvejais pirmuoju dėmeniu eina daiktavardžio galininkas ar prieveiksmis, antruoju — daiktavardžio galininkas (išlaikytos ar nutrupėjusios galūnės): *põrąkart, pórąkart, rytorýtą* „rytoj rytą", *vãkarryt* „vakar rytą", *vãkarnakt* „vakar naktį".

Čia duotoji sudurtinių nutrupėlių prieveiksmių apžvalgėlė rodo, jog kai kurie jų tipai (pvz., įvardis + daiktavardis) yra itin dažni. Bendras visų čia iškeltųjų sudurtinių lyčių bruožas yra tas, kad daugiausia jų yra nutrupėjęs antrasis dėmuo. Jeigu pirmieji dėmenys čia gana įvairūs, tai antrųjų dėmenų skaičius ypačiai ribotas. Antraisiais dėmenimis daugiausia eina nutrupėję daiktavardžių *dienà, naktìs, rýtas, vãkaras, vãsara, pavãsaris, kařtas, sỹkis* galininkai. Tai, kaip matome, vis tie patys galininkai, kurie ir šiaipjau, nesusilieję su kitais žodžiais ir eidami laiko aplinkybėmis, labiausiai priartėja prie prieveiksmių, bet visiškai jais virsti nepajėgia.

Taigi mūsų tiriamoji medžiaga akivaizdžiai rodo, kad daiktavardžio vienaskaitos galininkas, kuris dėl savo stiprios objektinės reikšmės negali visiškai suprieveiksmėti (net tais atvejais, kai eina aplinkybe ir neturi pažyminių), vis dėlto patenka į prieveiksmį, tik kitais keliais ir kitu pavidalu (susiliedamas su kitų kalbos dalių galininkais ar su kitais žodžiais ir dažniausiai prarasdamas galūnę bei deformuodamasis).

Stebint šią medžiagą, iškyla dar vienas nepaprastai įdomus reiškinys. Jau matėme, kad pažyminių turintieji laiko galininkai, taigi sudarantieji junginius, dar silpniau ir menkiau linkę prieveiksmėti, negu jų neturintieji, nes pažyminys pernelyg jau stiprina ir pabrėžia linksnio reikšmę. Tačiau, kaip galime lengvai pastebėti, čia nagrinėjamieji sudurtiniai galininkiniai prieveiksmiai iš tikrųjų yra ne kas kita, kaip susilieję buvusieji pažyminiai ir jų pažymimieji žodžiai. Taigi ir pažyminių turintieji aplinkybėmis einantieji galininkai, esant tam tikroms sąlygoms, gali kartu su tais savo pažyminiais suprieveiksmėti. Tai nulemia pirmiausia jų aplinkybinė funkcija.

Tokie aplinkybėmis einančių daiktavardžio galininkų ir juos pažyminčių įvardžių, skaitvardžių bei būdvardžių junginiai prieveiksmėjimo procese leksikalizuojasi, susiliedami į vieną sudurtinį žodį, kurio dažniausiai deformuojasi antrasis dėmuo (nutrupa ar šiaip pakinta jo galūnė). Toji galūnių deformacija ar pakitėjimas įvyksta greičiausiai dėl fonetinių priežasčių, dėl kirčio dalykų, dėl tarimo patogumo. Bet svarbiausioji galūnių kitėjimo bei jų deformacijos priežastis čia yra pats adverbializacijos procesas: suprieveiksmėjusio linksnio galūnė praranda linksnio reikšmės rodytojos funkciją, todėl lengvai ir pasiduoda fonetiniams pakitimams bei deformacijai.

---

[21] Įdomu, kad kai kuriose tarmėse tos rūšies nutrupėlių sudurtinių prieveiksmių pasidaroma, matyti, ir iš kilmininkų, plg. *vienokart, pìrmokart, (Vienokart skrenda pulkas krunkū* [varnų] Bien. *Pìrmokart* nuvė vyresnysai sūnus vartuit [saugoti] ib.*). Vienokart, pìrmokart* čia veikiausiai bus išriedėję iš junginių *vieno karto, pìrmo kařto.*

Pagaliau reikia dar pastebėti, kad čia panagrinėtieji prieveiksmiai kartu yra žilos senovės liudytojai. Jų pirmojo dėmens kartais išliekanti senoji galininko galūnė (plg. *kìtandie*<*kìtan diẽnan*) rodo, kad tokio tipo prieveiksmių lietuvių kalboje daromasi jau labai seniai, kai dar buvo sveikos senos galininko galūnės su garsu *n*.

Prie sudurtinių nutrupėjusių galininkinių prieveiksmių priskirtini ir tokie dariniai, kurių pirmuoju dėmeniu eina prielinksnis *per*, o antruoju — nutrupėjęs daiktavardžio galininkas, pvz.: *percien* hibr. (<*per cienią*) „per daug", *perdiẽn pergavẽn*, hibr. „per gavėnią", *pernãkt, pernàkt, pernedĕl* hibr. „per savaitę; sekmadienį", *perrýt* „per visą rytą", *pervãsar, peržiẽm, paržiẽm*.

Ir čia, kaip matome, antraisiais dėmenimis daugiausia eina dienos, paros, savaitės laiko tarpus ar metų laikus reiškiančių daiktavardžių nutrupėję galininkai. Kadangi kai kuriose tarmėse — pavyzdžiui, Kaniavoj (Varėna) — prielinksnis *per* vartojamas su tų daiktavardžių vardininkais (*per ruduõ, per žiemà, per vãsara* ir t. t.), tai atskirais atvejais būtų galima ir vardininkinė minėtųjų prieveiksmių kilmė.

Reikia paminėti taip pat prielinksninius junginius, kurių sąskaita kalboje turtėja palyginti negausus vienaskaitos galininkinių prieveiksmių būrys. Šių junginių pirmuoju dėmeniu eina prielinksnis, antruoju — daiktavardžio galininkas (retesniais atvejais — bevardės giminės būdvardžio vardininkas - galininkas ar vyr. gim. būdvardžio galininkas), o kartais net daiktavardis su jį pažyminčiu būdvardžiu ar šiaip kitos kalbos dalies žodis, pav.: *į vãlią* „užtektinai, visiškai"[22], *peř dãlį* „šiek tiek, truputį", *peř pláuką* „vos vos", *peř šãlį* „iš šalies", *peř vélnią* „labai, nepaprastai", *peř ìlgą* „ilgainiui, per ilgą laiką", *peř ìlga* „t.p.", *peř vìsą pilvą* „labai, visiškai (su būdvardžiu *kvailas*)", *peř víeną* „kartu, drauge, krūvoj", *peř savè* „pats vienas, savo jėgomis", *per visądien, per visąnakt, prõ añkstą* „labai anksti", *prõ aũstrą* „auštant, aušrojant", *prõ diẽną* „labai anksti, vos auštant arba dar anksčiau", *prõ nãktį* „prieš pat aušrą", *prõ támsą* „sutemus, temstant", *prõ pirštùs* „paviršutiniškai, matant ir nereaguojant (su veiksmažodžiu *žiūrėti*)", *nè prõ šãlį* „neblogai", *ùž dỹką* „veltui, dykai".

Išlaikytos galūnės galininkas, pats vienas negalėdamas visiškai suprieveiksmėti, su prielinksniais ar kitais linksniais sudaro ir tokius prieveiksminius junginius, kaip *dienà į diẽną* „kasdien", *kaĩps į kampẽlį* „kiekviename kampelyje", *rýts į rýtą* „kasryt", *tvorà į tvõrą* „labai arti, kaimynystėje", *niẽką gývą* „visai mažai", *gývą vélnią* „labai daug". Bet šiuos pastaruosius junginius plg. su tokiais pasakymais, kaip *G ý v a s k é l m a s čia tų akmenų* Krtn., *Šiemet grybų g y v à b a l à* Slm., *Ožių laikė g ý v u s k é l m u s* Ggr., kur junginiai *gývas kélmas, gyvà balà*, gali būti linksniuojami ir net kaitomi skaičiais (plg. *gývus kélmus*), o tokiu atveju laikyti juos prieveiksminiais nederėtų.

Panagrinėję vienaskaitos galininko santykį su prieveiksmiais, jo prieveiksmėjimo atvejus, prieiname prie šių išvadų:

---

[22] Plg. būdo ar kiekio aplinkybėmis einančius daugiskaitinius junginius: *į valiàs* „užtektinai daug" (*Anie visa ko turi į v a l i à s* Užv.), *į piestàs* „piestu, piestais" (*Ši į p i e s t à s pašokusi* G 22.), *peř akìs* „matant, regint" (*P e ř a k ì s meluoja* Ds.), „užtektinai, daug" (*P e ř a k ì s bus* [užteks] Alk.).

1. Vienaskaitos galininkas dėl savo stiprios objektinės reikšmės, net sakinio aplinkybės funkciją eidamas, nelinkęs visiškai suprieveiksmėti.

2. Jeigu ir galime įžiūrėti kiek glaudesnį galininko ryšį su prieveiksmiais, tai tik turėdami tokius daiktavardžius, kurie reiškia dienos, paros, savaitės laiko tarpus ar metų laikus (*dienà, naktìs, vãkaras, rýtas, vãsara, žiemà, ruduõ, pavãsaris*...) ar labai apibendrintą, neapibrėžtą laiką (*kařtas, sỹkis*...).

3. Tačiau ir šių pastarųjų daiktavardžių galininkai, turėdami pažyminių, vėl nutolsta nuo prieveiksmių, nes pažyminiai sustiprina jų kaip linksnių reikšmę.

4. Šių daiktavardžių galininkai gali atsidurti prieveiksmio kategorijoje tik kaip sudurtinių žodžių dėmenys.

5. Susiliedami su savo pažyminiais — kitų kalbos dalių (daugiausia įvardžių) galininkais, minėtųjų daiktavardžių galininkai dažniausiai deformuojasi — nutrupa, fonetiškai pakinta. Tą jų deformaciją sukelia prieveiksmėjimo procesas, kur galūnė nustoja buvusi linksnio reikšmės rodytoja.

6. Kai kurių sudurtinių nutrupėlių galininkinių prieveiksmių pirmasis dėmuo, būdamas apsaugotas antrojo dėmens, išlaiko iki mūsų dienų senąją galininko galūnę su priebalsiu *n*. Šis reiškinys akivaizdžiausiai rodo, kad temporaline reikšme vartojamų galininkų susiliejimo su pažyminiais ir jų adverbializacijos bei leksikalizacijos procesai yra prasidėję jau žiloje senovėje, vėliausiai tada, kai linksniuojamųjų kalbos dalių galininkai turėjo sveiką senąją galūnę su garsu *n*.

7. Palyginti negausų sudurtinių vienaskaitos galininkinių prieveiksmių būrį papildo prieveiksmėjantys ar suprieveiksmėję žodžių junginiai, ypač prielinksninės konstrukcijos, kur galininkas yra junginio pagrindinės reikšmės turėtojas.

8. Net ir tų junginių pats svarbusis dėmuo — pagrindinės reikšmės turėtojas yra dažniausiai daiktavardinis.

9. Kitų kalbos dalių (ne daiktavardžių) vienaskaitos galininkai patys vieni taip pat beveik visiškai neprieveiksmėja, jei nelaikytume prieveiksmiu įvardžio galininko *kã* tokiuose pasakymuose, kaip *k ą mums rūp Plaučiūns?* Dn., *k ą mums mačys priprovos, k ą mūsų triūseliai?* ib.[23]. Net ir tas pats įvardžio galininkas *kã* visiškai suprieveiksmėja tik kaip junginių *tìk kã* „neseniai", *kã tìk* „t.p." dėmuo (*Tìk kã išėjo i vẽ sugrįžo* Šlap. *Kã tìk mačiau jį einant pro šalį* ib.)[24].

[23] Žr. E. Fraenkel, Syntax der litauischen Kasus. — „Tauta ir žodis", V kn., 84 — 85, Kaunas, 1928.

[24] Plg. ten pat.

SUTRUMPINIMAI

Alk — Aksnėnai, Vilkaviškio r.

B — Lexikon Lithuanico — Germanicum et Germanico — Lithuanicum... von Jacobo Brodowski... (XVIII amž. pradžios [1713—1745] rankraštis, du tomai).

Bien — Bieniūnai, Dūkšto r.
BltšPvas — Juozas Baltušis, Parduotos vasaros, Novelių romanas, 1, Valstybinė grožinės literatūros leidykla, Vilnius, 1957. (Skaičiai rodo puslapius).
CvR — Petras Cvirka, Raštai, I—XI t., Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1949—1953. (Skaičiai rodo tomus ir puslapius).
d. — liaudies daina.
Dn — Kristijonas Donelaitis (1714—1780), jo raštų kalbos žodis ar sakinys.
Ds — Dùsetos.
Ėr — Ėriškiai, Ramygalos r.
G — Litauische Studien, Auswahl aus ältesten denkmälern... von Dr. Leopold Geitler, Prag, 1875. (Skaičiai rodo puslapius).
Ggr — Gegrėnai, Sedos r.
Grš — Griškabūdis, Naumiesčio r.
hibr. — hibridas.
ib — ibidem, ten pat.
K — Deutsch-litauisches Wörterbuch von Friedrich Kurschat, 2 Teile, Halle a. S., 1870—1874. (Skaičiai rodo dalis ir puslapius).
kn. — knyga.
Krns — Kriaūnos, Obelių r.
Krtn — Kretingà.
la. — latvių (kalbos).
Pč — M. Pečkauskaitė-Šatrijos Ragana (1878—1930), jos raštų kalbos žodis ar sakinys.
r. — rajonas.
Rdm — Rudaminà, Lazdijų r.
Rm — Ramýgala.
rš — naujesniųjų raštų, laikraščių ar žurnalų kalbos žodis ar sakinys.
Sch — Litauisches Lesebuch und Glossar von A. Schleicher, Prag, 1857. (Skaičiai rodo puslapius).
Slm — Salāmiestis, Vabalninko r.
Slv — Slavikai, Šakių r.
Šlap — Šlapāberžė, Kėdainių r.
t.p. — tas pats, ta pati reikšmė.
Užv — Ùžventis.
VnlP — A. Vienuolis, Puodžiūnkiemis, Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1952. (Skaičiai rodo puslapius).
ŽR — Žemaitė, Raštai, I—IV t., Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1948. (Skaičiai rodo tomus ir puslapius).

ОБ АДВЕРБИАЛИЗАЦИИ ВИНИТЕЛЬНОГО ПАДЕЖА ЕДИНСТВЕННОГО ЧИСЛА В СОВРЕМЕННОМ ЛИТОВСКОМ ЯЗЫКЕ

К. М. УЛЬВИДАС

Резюме

1. Винительный падеж единственного и множественного числа в современном литовском языке является одним из тех падежей, которым свойственна самая слабая тенденция к адвербиализации. Четкое объектное значение препятствует полной адвербиализации винительного падежа един-

ственного числа даже в тех случаях, когда он выступает в функции обстоятельства.

2. Изо всех видов винительного падежа ед. ч. более четкой тенденцией к адвербиализации выделяется винительный времени, но чаще всего только в таком случае, когда им обозначается самое течение времени, а не какой-нибудь определенный пункт в этом течении (в „линии времени"). Такой винительный падеж в предложении выступает в функции обстоятельства времени и отвечает на вопросы: *когда? в какое время?*

3. Круг имен существительных, винительный падеж которых в своем временном значении приближается в большей или меньшей степени к наречию, является весьма ограниченным. Только формы винительного падежа ед. ч. от имен существительных, обозначающих отдельные временные отрезки, т. е. части дня, суток, недели (*rýtas* „утро", *vãkaras* „вечер", *dienà* „день", *naktìs* „ночь", *vidùrdienis* „полудень", *vidùrnaktis* „полуночь", *pirmãdienis* „понедельник", *antrãdienis* „вторник"...), времена года (*pavãsaris* „весна", *vãsara* „лето", *ruduõ* „осень", *žiemà* „зима") или же неопределенное время (*kařtas, sỹkis* „раз"), выступая в функции обстоятельства времени, приближаются в значительной степени к наречию и если полностью не переходят в эту категорию, то во всяком случае занимают промежуточное положение между именем существительным и наречием.

4. Однако винительный падеж ед. ч. указанных существительных, сочетаясь с определением или определениями (*ankstýbą rýtą* „ранним утром", *vìeną grãžią diẽną* „в один прекрасный день", *pãtį vidùrnaktį* „в самую полуночь", *péreitą žiẽmą* „прошлой зимой"), отдаляется от наречия, так как определение или определения усиливают здесь падежное значение имени существительного.

5. Винительный падеж ед. ч. упомянутых имен существительных полностью проникает в категорию наречия лишь как основной компонент сложных слов. При посредстве винительного падежа ед. ч. этих существительных образуется целый ряд сложных наречий, первыми компонентами которых являются а) местоимение *kàs* „что", б) винительный падеж местоимений *tàs* „тот, этот", *anàs* „тот", *šìs* „этот", *šióks, tóks* „такой", *kurìs* „который", *kìtas* „другой", *kiekvìenas* „каждый", *vìsas* „весь", в) винительный падеж некоторых прилагательных или числительных, г) иногда наречие или даже предлог *peř*, напр.: *kasdiẽną (>kasdiẽn>kasdiẽ) (<kàs diẽną)* „ежедневно", *anąkart (<aną kařtą)* „в тот раз", *šįvãkar (<šį vãkarą)* „сегодня вечером", *šiąžiem (<šią žiẽmą)* „этой зимой", *kìtąmet, kitamẽt (<kìtą mẽtą)* „в будущем году", *kiekvìenąkart (<kiekvìeną kařtą)* „каждый раз", *visądiẽn (<vìsą diẽną)* „весь день", *šveñtądien (<šveñtą diẽną)* „в праздничный день", *añtrąsyk (<añtrą sỹkį)* „во второй раз", *rytorýtą (<rytój rýtą)* „завтра утром", *pervãsar (<peř vãsarą)* „в течение всего лета" и т. д.

6. Как видно из только что приведенных примеров, все наречия упомянутого типа возникают из словосочетаний, второй (а в редких случаях и первый) компонент которых в процессе их адвербиализации и слияния в одно слово обычно теряет свое окончание. Иногда даже наблю-

дается деформация не только окончания второго компонента, но и самого корня, а также отпадение или изменение окончания первого компонента.

Ярким примером такой деформации могут служить сложные наречия, состоящие из форм винительного падежа ед. ч. местоимения *anàs* „тот" и имени существительного *dienà*, нпр.: *anañdien, anañde, anądien, anądie, añdien, añdie, anañdėj, anañdien, anañdienai, anañdai, anandái, anañdies, anañdienais*<*anañ diẽnan* „в тот день", ср. также *šiąpavasar* (вместо *šįpavasar*< *šį pavãsarį*) „этой весной".

7. Тот факт, что в отдельных случаях первый компонент наречий этого типа сохраняет старое полное окончание винительного падежа ед. ч. (с конечным носовым согласным *-n*), свидетельствует о том, что словообразовательный тип этих наречий складывался давно (не позже XVI—XVII в в.), когда винительный падеж ед. ч. сохранял старое полное окончание с носовым согласным *-n*.

Разряд сложных наречий, образованных от винительного падежа ед. ч., пополняется адвербиализованными или находящимися в процессе адвербиализации фразеологическими сочетаниями, особенно предложными конструкциями, в состав которых входит винительный падеж, нпр.: *į vãlią* „вволю, достаточно", *peř pláuką* „на волосок", *peř vélnią* „очень", *peř ìlga* „со временем", *prõ diẽną* „очень рано, на заре, до зари", *prõ aũstrą* „на заре", *rýts į rýtą* „каждое утро", *tvorà į tvõrą* „очень близко, забор к забору" и т. д.

9. Основным компонентом (носителем основного значения) упомянутых словосочетаний является чаще всего имя существительное.

10. Если винительный падеж ед. ч. имен существительных, обозначающих время, в некоторых случаях и обнаруживает определенную тенденцию к адвербиализации, то относительно других склоняемых частей речи этого сказать нельзя. Исключение составляет винительный падеж местоимения *kàs* „что" в таких выражениях, как *ką mums rūp Plaučiūns?* „какое нам дело до Плаучюнаса?" (К. Донелайтис), *ką mums mačys priprovos, ką mūsų triūseliai?* „Что нам помогут приготовления и наши хлопоты?" (там же)[25]. Однако и эта форма полностью адвербиализуется только в сочетаниях *tìk ką, ką tìk* „только что", ср.: *Tìk ką išėjo i vė sugrįžo* „Только что ушел и опять вернулся" (Кедайняйский район, село Шлапабярже)., *Ką tìk mačiau jį einant pro šalį* „Только что я видел, как он проходил мимо" (там же)[26].

---

[25] См. E. Fraenkel, Syntax der litauischen Kasus. — „Tauta ir žodis", V кн., 84—85, Kaunas, 1928.

[26] Ср. там же.